

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

2

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

2

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2010

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą parėmė

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Recenzavo

Liudas Jovaiša

(Vilniaus universitetas)

Živilė Nedzinskaitė

(Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas

(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus

(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf

(Kylio universitetas)

Rimvydas Petrauskas

(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė

(Vilniaus universitetas)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

ISSN 2029-0705

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė	7
--	---

Straipsniai ir studijos

<i>Tatjana Vilkul</i> Создание Совия: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.) The Making of Sovii: the workshop of the compiler of the chronography of Judea (13th c.). <i>Summary</i>	11 32
<i>Oleg Choruženko</i> „Первая Литовщина“ в летописной статье 1368 г. The first Lithuanian onslaught ('litovschina') in the chronicle entry of 1368. <i>Summary</i> ...	33 41
<i>Aleksandr Hruša</i> Доверял ли монарх своим подданным? (Из жизни общества Великого Княжества Литовского конца XV – первой трети XVI в.) Did the monarch trust his subjects (a glance into the social life in the Grand Duchy of Lithuania from the late 15th c. to the first third of the 16th c.). <i>Summary</i>	43 82
<i>Raimonda Ragauskienė</i> Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija The private archives of the magnates of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th c.: the structure and types of the documents. <i>Summary</i>	85 107
<i>Irena Valikonytė</i> Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje The repertoire of judicial documents in the Lithuanian Metrica: the facets of the culture of literacy and of justice in the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 16th c. <i>Summary</i>	109 125
<i>Vladimir Poliščuk</i> Ревизия волынских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.) The inspection of customs rights in Volhynia and the special features of the documents of Lithuanian Metrica book no. 22 (1547). <i>Summary</i>	129 160

Inga Ilarienė

Livonijos dokumentų rinkinys Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525	161
Livonian documents in Lithuanian Metrica book no. 525. <i>Summary</i>	176

Eugenijus Saviščevas

Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje	179
On the life of nobility, passions and capital punishment in 16th c. Žemaitija. <i>Summary</i>	208

Diskusija*Oleg Choruženko*

Научно-справочный аппарат в современных изданиях средневековых документов	209
The critical apparatus of the modern editions of medieval documents. <i>Summary</i>	218

Šaltinio publikacija

Vladislovo IV Vazos Liudvikai Marijai Gonzagai įkeistų papuošalų inventoriūs (parengė Darius Antanavičius)	219
The inventories of the jewelry mortgaged in 1646 by King Vladislaus IV Vasa of Poland to his wife Ludvika Maria Gonzaga. <i>Summary</i>	262

Recenzijos, Anotacijos

A. Urbanavičius, <i>Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas</i> , Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009. P. 728. – (Jonas Drungilas)	263
---	-----

К. Ю. Ерусалимский, <i>Сборник Курбского</i> , т. 1: Исследование книжной культуры, Москва: Знак, 2009. P. 888. – (A. D.)	264
---	-----

<i>Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vlnensis A.D. 1782–1783 peracta</i> , parengė R. Firkovičius, (serija: <i>Fontes Historiae Lituaniae</i> , vol. VII, <i>Lietuvos istorijos šaltiniai</i> , t. VII), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008. P. X, 451, [1]. – (Darius Baronas)	266
--	-----

Santrumpos	271
Apie autorius	273
Autoriams	275

PRATARMĖ

Antro *Istorijos šaltinių tyrimų* tomo straipsnių temas padėjo parinkti ir palengvino jo sudarymo rūpesčius reikšminga Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltinių tyrimų ir dar neilgos lietuviškosios archeografijos istorijos data – dr. Egidijui Banioniui 2008 m. lapkričio 20 d. būtų sukakę 60 metų. Deja, negailestingas Likimas pašykštėjo Egidijui ilgesnių gyvenimo metų. Kita vertus, per savo trumpą gyvenimą jis paliko gilų pėdsaką Lietuvos historiografijoje – tai svarbūs LDK XV–XVI a. diplomatijos, istorijos šaltinių, visuomenės raidos, genealogijos ir dvasinės kultūros tyrimai¹, rūpinimasis Lietuvos archyvų darbo organizavimu ir kt. E. Banionis Lietuvoje buvo daugelio LM programos parengiamųjų darbų iniciatorius ir vykdytojas: padėjo kurti programą, surengė 1988 m. ir 1991 m. mokslines konferencijas, išleido pirmąją LM knygą Lietuvoje, palaikė dalykinius ryšius su LM tyrinėtojais Rusijoje, Ukrainoje ir Lenkijoje. Savo veikla jis suartino tiek Lietuvoje, tiek kitur dirbančius istorikus.

E. Banionis paskelbė kelis straipsnius aktualiais LM klausimais. Ypač aktuali ir vertinga yra jo principinė polemika su JAV mokslininke, LM žinove ir tyrinėtoja prof. Patricia Kennedy Grimsted dėl RVSAA 389 fondo esmės. Remdamasi lenkų archyvistų išvadomis, ji tvirtino, kad LM ir tokio pavadinimo fondas neegzistuoja. Tai, viso labo, esanti hibridiška kolekcija (rinkinys), „vadinamoji Lietuvos Metrika“, kuri visiškai neatitinka archyviniam fondui keliamų reikalavimų. Vartojamas pavadinimas „Lietuvos Metrika“ tesąs techninis terminas, tiesiog nesusipratimas. Painiotis pradėta nuo 1887 m., kai Stanislovas Ptašickis aprašė 389 dabartinio RVSAA fondą ir davė jam klaidingą pavadinimą. Rusų archyvistai toliau komplikuoja archyvinius reikalus,

¹ E. Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius, 1998; Э. Банионис, „К вопросу о генезисе книг Литовской Метрики (последняя четверть XV в.)“, *Lietuvos Metrika: 1988 metų tyrinėjimai*, Vilnius, 1992, p. 8–45; Э. Банёнис, „К вопросу о генезисе Посольских книг (1480–1486)“, *Исследования по истории Литовской Метрики*, d. 1, Москва, 1989, p. 64–84; E. Banionis, „Lietuvos bajorai 1413 m. Horodlėje“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, kn. 1: Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai, 1993, p. 189–206; E. Banionis, „Aplinkinio pasaulio įvairovės suvokimas XV a. Lietuvoje“, *Kultūros barai*, 1994, nr. 12, p. 52–54; E. Banionis, „Žodinės ir tradicinės kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4: Metraščiai ir kunigaikščių laišakai, Vilnius, 1996, p. 22–40.

mat šią kolekciją vadina fondu – LM². Prof. Kennedy Grimsted galima priekaištauti, kad ji, kalbėdama apie Lenkijos ir Lietuvos valstybės archyvus, nemato atskiro LDK ir jos valdovo archyvo, o Lenkiją laiko vienintele Abiejų Tautų Respublikos palikimo paveldėtoja. Tyrinėtoja detaliai nagrinėja, kaip, triumfavus teisingumui, Karūnos Metrika ir dalis LM 1924 m. sugrįžo į Lenkiją – šaltinio kilmės vietą. To archyvo likučiai, t. y. LM, dabar yra Maskvoje. Juose gausu medžiagos iš Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos, jų kaimynų istorijos. Amerikietė mokslininkė visai neįžvelgia Lietuvos teisių į savo istorinį archyvą, nes Lietuvos vyriausybės ir mokslininkų pastangas pagrįsti tas teises ji be išlygų pavadino „imperinėmis pretenzijomis“³. E. Banionis kritikavo P. Kennedy Grimsted už LM fondo sampratos siaurimą nuo definicijos iki tam tikros rūšies istorinio termino. Tokiomis aplinkybėmis Metrika iš tikrųjų įvardintų mažą to fondo dalį, tik Užrašymų knygas, ir jai nepriklausytų, pvz., teismų, Voluinės, visuomeninių reikalų knygos. E. Banionis neigė Metrikos kaip termino traktavimą, įrodinėjo platesnę jos, kaip definicijos, reikšmę – tai visos XVIII a. pabaigoje išvežtos LDK valdovo raštinės metrikos ir dokumentai, kurie netrukus sudarė archyvinį fondą⁴.

E. Banioniui pagerbti Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus darbuotojai surengė tarptautinę-mokslinę konferenciją „Lietuvos Metrika: archyvas tarp mokslinių tyrimų, leidybos ir politikos interesų. Skiriama žymaus tyrinėtojo dr. Egidijaus Banionio (1948–1993) gimimo šešiasdešimtmečiui“ (2008 m. lapkričio 6–8, Vilnius). Konferencijoje dalyvavo istorikai iš Baltarusijos, Lenkijos, Lietuvos, Rusijos ir Ukrainos. Pirmieji pranešimai buvo skirti E. Banionio studijoms Maskvoje ir jo atliktiems LM problemų tyrimams įvertinti. Pranešėjai buvo Romanas Kazakovas (Maskva), Artūras Dubonis (Vilnius), Katerina Kiričenko (Kijevas). Konferencijoje skaityti pranešimai buvo suskirstyti į keletą grupių pagal E. Banionio mokslinių interesų kryptis. LDK XV–XVI a. diplomatijos ir diplomatikos klausimais kalbėjo Margarita Byčkova (Maskva), Jūratė Kiaupienė (Vilnius), Konstantinas Jerusalimskis (Maskva), Ana Choroškevič (Maskva), Feliksas Šbuldo (Kijevas). Daugiausia konferencijos pranešimų buvo skirta pagrindinei E. Banionio interesų sričiai – Lietuvos Metrikai. Pranešimus skaitė Inga Ilarienė (Vilnius), Vladimiras Poliščukas (Kijevas), Valerijus Mianžinskis (Minskas), Krzysztofą Pietkiewiczus (Poznanė). LM teismų bylų knygų dokumentų klasifikavimo problemą analizavo Irena Valikonytė (Vilnius), motinijos raidą iki XVI a. pirmos pusės – Rogneda Olechnovič (Minskas). Laimontas Karalius (Vilnius) ir Aleksandras Hruša (Minskas) dalijosi savo mintimis apie ankstyvųjų LM

² P. Kennedy Grimsted, *The „Lithuanian Metrica“ in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of Grand Duchy of Lithuania*, Cambridge (Mass.), 1984, p. 6–7, 23–24, 30–31; П. Кеннеди Гримстед, „Происхождение документов или их отношение к истории России (СССР)“, *Отечественные архивы*, nr. 1, 1993, p. 21–22.

³ S. Jegelevičius, „Lietuvos imperinės pretenzijos“, arba kam tarnauja prof. Patricijos Kennedy Grimsted rašiniai“, *Lietuvos aidas*, nr. 164, 1993 08 26, p. 9.

⁴ E. Banionis, „Lietuvos Metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija“, *Lietuvos istorijos metraštis 1988*, Vilnius, 1989, p. 135–148.

knygų formavimosi ir ypač panaudojimo problemas. Darius Antanavičius (Vilnius) savo pranešime aptarė, kaip ir koku mastu kai kuriomis LM knygomis XVII a. pirmojoje pusėje savo istorijos tyrimuose rėmėsi Albertas Vijūkas-Kojalavičius. LDK archyvinio paveldo problemos po Rusijos imperijos žlugimo 1917 m. pasidarė tarpvalstybine politine problema. Konferencijoje šiuo klausimu pranešimą perskaitė Algimantas Kasparavičius (Vilnius) – jis atskleidė tarpukario Lietuvos vyriausybės poziciją. Atskirą pranešimų bloką sudarė LM leidybos ir knygų mokslinio-informacinio aparato rengimo problemos. Gediminas Lesmaitis (Vilnius) aptarė Lietuvos kariuomenės XVI a. surašymų ir jų mokslinio publikavimo klausimus, Olego Choruženko (Maskva) pranešimas skirtas LM publikacijų mokslinio-informacinio aparato informatyvumo, o Aleho Dziarnovičiaus (Minskas) – *Moscowitica-Ruthenica* archyvinio komplekso Rygoje publikavimo klausimams. Konferenciją užbaigė Zigmantas Kiaupa (Vilnius) pranešimu, pratęsiančiu E. Banionio XV a. aplinkinio pasaulio įvairovės suvokimo tyrinėjimus.

Dalis šiame *Istorijos šaltinių tyrimų* tome skelbiamų straipsnių yra parengti pagal E. Banionio gimimo šešiasdešimtmečiui skirtoje konferencijoje skaitytus pranešimus: A. Hrušos, I. Valikonytės, V. Poliščuko, I. Ilarienės ir O. Choruženko. Straipsnių autoriai iškėlė esmines LM problemas. I. Ilarienės ir V. Poliščuko darbai – tegul Skaitytojo neklaidina „siaurai“ atrodantys jų straipsnių pavadinimai – atskleidžia ne tik pavienių Metrikos knygų turinį, bet pateikia platų jų atsiradimo XVI a. pirmojoje pusėje istorinį, visuomeninį ir administracinį kontekstą, t. y. LM knyga analizuojama ne kaip vienetas *per se*, bet kaip tam tikrų epochos poreikių produktas. Abiejų tyrinėtojų darbus nesuklystant galima pavadinti pavienių LM knygų tyrimo *metodikos* pavyzdžiu. Žodinės ir rašytinės tradicijos kaitą visuomenėje ir jos ženklus XV–XVI a. pirmosios pusės LM knygose analizuoja A. Hruša ir I. Valikonytė. Baltarusių istorikas savo studijoje, remdamasis LM įrašų panaudojimo tyrimų kontekstu, nagrinėja, kaip funkcionuoja dorovinė sąvoka „pasitikėjimas“, ir siekia atskleisti priežastis, kodėl informacija, kurios prireikdavo Ldk ir kuri nulemdavo jo sprendimus, galėjo būti tik *žodinė*. I. Valikonytė savo straipsnyje tiria ryšį tarp intensyvėjančio *rašto skverbimosi* į teisėtvarką bei teismų raštvedybos tobulinimo ir teismo procedūros bei įrodymų sistemos pokyčių, kurie paveikė teismo dokumentų repertuaro plėtrą. O. Choruženko savo straipsnyje apžvelgia LM ir kai kurių kitų šaltinių publikacijas, taikydamas kriterijų, kad *mokslinis-informacinis dokumentų publikacijų aparatas* yra svarbesnis nei kitų mokslinių leidinių. Tarp daugybės LM knygų jam nepavyko surasti leidinio, turinčio patogias naudotis rodykles, išskyrus kai kurias jų dalis lietuvių arba baltarusių publikacijose. Jis siūlo taikyti kriterijų, pagal kurį *idealusis* mokslinis-informacinis aparatas privalėtų tenkinti aktualius historiografijai keliamus reikalavimus ir visuomenės poreikius.

Raimondos Ragauskienės straipsnis tęsia pirmojoje *Istorijos šaltinių tyrimų* knygoje pradėtą bajorų luomo archyvų radimosi ir jų panaudojimo temą. Surinktos informacijos apie XVI a. LDK didikų dokumentų rinkinius, negausius jų archyvų aprašus (registrus) ar tik jų fragmentus pagrindu nagrinėjami istoriografijoje nepaliesti

didikų archyvų dydžių ir struktūros klausimai. Ji pažymi, kad XVI a. didikų archyvai *tipologiškai buvo gana įvairūs, pragmatiški dokumentų rinkiniai*, didiko teisių ir žinių lobynai. Vieno XVI a. vidurio dokumento iš Žemaitijos bajorų Adamkavičių giminės archyvo analizei skiriamas Eugenijaus Saviščevo straipsnis. Archyve – Žemaitijos seniūno teismo byla, pasibaigusi mirties nuosprendžio paskelbimu vedusiam bajorui, kuris iš meilės brolienei nužudė savo brolių. Autorius, pritaikęs *vieno atvejo (case study) tankaus aprašymo* metodą, nagrinėja socialinės istorijos tyrimuose dažnai ignoruojamus kasdienybės klausimus: tai bajorų ir tarnų santykiai, streso išprovokuotos emocijos, nesantuokiniai ryšiai, regionuose veikusių pono teismų darbo praktika ir mirties nuosprendžio vykdymo aplinkybės.

Aptartieji straipsniai gvildeno Naujųjų laikų LDK istorijos šaltinių problemas. Viduramžių temos nagrinėjamos Tatjanos Vilkul ir O. Choruženko darbuose. Nors temos skirtingos, bet tekstus suartina viena paprasta aplinkybė: abiejuose pateikiamos iš esmės naujos išvados dėl negausaus šaltinių senojo Lietuvos istorijos periodo. T. Vilkul pateikė savo nuomonę pagoniškos „Sovijaus legendos“ atsiradimo klausimu. Nuodugniais šaltiniais pagrįstas tyrimas leidžia jai teigti, kad *Sovijaus legenda nėra žodinio mito užrašymas*, tai esąs Judėjos chronografo sudarytojo plunksnos kūrinys, paveiktas Nikitos iš Heraklėjos komentaro apie graikų dievą Dionisą ir dar kelių siužetų iš Biblijos bei chronografų. O. Choruženko, pasitelkęs visą galimą rusišką metraščių informaciją ir istorinės geografijos duomenis, įrodė, kad 1368 m. Ldk Algirdo vadovaujama kariuomenė *į Maskvos žemes įsiveržė iš pietų*, o ne iš vakarų pusės, kaip iki šiol buvo tvirtinama istoriografijoje.

Šie devyni straipsniai sudaro mūsų leidinio analitinių studijų dalį. Skaitytojas gali pasigesti diskusijai skirto darbo, bet leidinio redaktoriai mano, kad T. Vilkul darbas turėtų sulaukti tyrinėtojų dėmesio ir poleminių straipsnių, kurį mielai paskelbime kituose mūsų leidinio tomuose. Naujų ir neskelbtų šaltinių publikacijų skyrių papuošia Dariaus Antanavičiaus tekstas apie karaliaus Vladislovo IV Vazos antrajai žmonai įkeistus papuošalus už 660 000 florenų sumą.

Leidinio recenzijų ir anotacijų skyriuje anotuojame tris svarbias publikacijas apie istorijos šaltinių tyrimus ir jų leidimą: Breslaujos dekanato vizitacija XVIII a. antrojoje pusėje, Kurbskio rinkinio nuorašų funkcionavimas Rusijos imperijoje XVII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje, XVII a. Vilniaus miestiečių sąrašai.

Pavarčius *Istorijos šaltinių tyrimų* antrąjį tomą, nesunku pastebėti, kad čia, kitaip nei pirmajame, skelbiami užsienio autorių tyrinėjimai nelietuvių kalba. Manome, kad tokius LDK šaltinotyros darbus galėsime publikuoti ir kituose leidinio tomuose. Taip pat sieksime, kad ateityje būtų darbų XIX–XX a. šaltinotyros ir archyvotyros temomis.

Redakcinė kolegija nuoširdžiai dėkoja antro tomo autoriams už bendradarbiavimą ir kviečia juos, taip pat kitus mūsų ir užsienio tyrinėtojus, neabejingus šaltinotyros problemoms, ateityje aktyviai rašyti į leidinį. Mokslinių tekstų parengimo ir pateikimo principai nurodyti tomo pabaigoje.

Artūras Dubonis